

Fâtiha'nin Başka Bir Biçimde Olan Metni

A Variant Text of the Fatiha

Ayşe AYTEKİN

Araştırma Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı
Research Assistant, Gumushane University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir,
Gumushane/ Turkey

ayseaytekin_03@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-5952-762X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Çeviri Makalesi / Translation Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Aralık / December 2021

DOI: 10.53683/gifad.1008749

Atf / Citation: Aytekin, Ayşe. "Fâtiha'nin Başka Bir Biçimde Olan Metni /A Variant Text of the Fatiha". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*,11/21 (Ocak/January 2022/1):352-358. DOI: 10.53683/gifad.1008749

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyatFakültesi /Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

FÂTİHA'NIN BAŞKA BİR BİÇİMDE OLAN METNİ¹

Arthur Jeffery

The Muslim World, 29. Cilt (1939), 158-162 sayfalar

Kur'ân'ın Birinci Sûresi, onun orijinal olarak metnin bir parçası olmadığına dair bir ön delil niteliğindedir. Bu sûre bir araya getirilen cilt eserin başına yerleştirilerek oluşturulan ve söz konusu kitabın okunmasından önceden okunan bir duaydı. Aynı zamanda bu, Yakın Doğu'nun diğer kutsal kitaplarından aşına olduğumuz bir gelenektir. Bilindiği üzere Kur'ân'ın üslup ve tarzı, başından sonuna kadar Allah'ın insana hitap etmesidir ancak Fâtiha'da insanın Allah'a hitap etmesi ve başlangıçta "De ki!" şeklinde anlaşılan kelimeyi içeren yaygın bir açıklama, bu ilk sûrenin kitabın geri kalanının üslubuyla uyumlu hale getirilme çabası ve arzusundan kaynaklandığını açıkça göstermektedir. Dahası, söz konusu sûreyi incelediğimizde bu sûrenin Kur'ân'ın diğer bölümlerinden alınmış fikir ve ifadeleri az ya da çok içeren derleme bir yazı olduğunun kanıtını tespit edebiliriz. Elbette ki, bu duanın Peygamber'in kendisi tarafından inşa edilmiş bir dua olması da mümkündür fakat kullanımı ve bugünkü sahip olduğumuz Kur'ân'daki yeri onu bu -standart klasik metnin/el yazması nüshanın başındaki boş yaprağa- konuma yerleştiren redaktörlerin sayesinde. Katı Müslüman geleneğinin yedi üyeye bölünmesi, bunun Rabb'in Duası'nın İslâmî bir karşılığı olarak bir araya getirilmiş olabileceği fikrini öne sürmektedir.

Fâtiha'nın kendisine mahsus doğası/yapısı Batılı bilim adamları² tarafından Nöldeke'den aşağı doğru bir seyirde kabul edilmektedir fakat bu yalnızca düşmanca sayılabilecek bir Batılı görüşü değildir. Fahreddin Râzî³ Ebû Bekir el-Esam'ın (313)⁴ Fâtiha'nın Kur'ân'ın bir parçası olmadığını

¹ Bu metin, Arthur Jeffery tarafından yazılan ve *The Muslim World*, Volume 29 (1939) yayımlanan *A Variant Text of the Fatiha* isimli makalenin çevirisidir. Metnin orijinal hali, The Text of the Qur'an Answering Islam Home Page sayfasında erişime açıktır.

Çevirideki kelime, kavram, cümle, ek ve kip farklılıklarının yahut güncel Türkçe kullanım ve dil kurallarından yer yer uzak olunusun nedeni, çevirmenin literal çeviri yapma ve metnin orijinal yazarının-ifadelerini içeren- emanetini koruma gayesidir.

² Nöldeke-Schwally, *Geschichte des Qorans*, 1. cilt, 110. sayfa.

³ *Mefâtihu'l-Gayb*, 5. cilt, 281. sayfa.

⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tabakât*, 3943. numara, 2. cilt, 404. sayfa. O, Vâsıt'taki caminin imamı, Kûfe okuyucusu Âsım'ın isnadları üzerinde büyük bir otorite ve Ebû Bekir en-Nakkâş'ın hocalarından biriydi.

düşündüğünü ve görünüşe göre en eski tefsirlerin de Bakara Sûresi ile başladığını söylediğini aktarır. Ayrıca, Fâtiha'nın İbn Mes'ûd'un⁵ el yazması nüshasında yer almadığı da bilinmektedir. Kur'ân'ın ikinci sûre ile başlayan bazı erken dönem Kûfî el yazması nüshalarının bulunduğu söylenmektedir. Bu nüshalar Fâtiha'ya sahip olsalardı ancak eserin en sonunda ona yer verirdilerdi fakat günümüzdeki yazar bu tarz bir örnek teşkil eden esere henüz rastlamamıştır.

O halde Fâtiha'nın biraz farklı formlarda aktarılmış olması bizi şaşırtmamalıdır. Bu türdeki bir varyanta sahip olan form, uzun süredir Şîî çevrelerde dolaşmaktadır. Muhammed Bâkır Meclisî'nin *Tezkiretü'l-E'imme* adlı eserinde (Tahran baskısı, 1331 yılı, 18. sayfa) şu şekilde zikredilmektedir:

*Nuhammidu'llâhe,
Rabbe'l-Âlemîne'r-Rahmâni'r-Rahîm,
Mellêke Yevmu'd-Dîn,
Heyyêke Ne'budu ve Viyyâke Neste'înu,
Turşidu Sebîle'l-Mustakîm,
Sebîle'l-lezîne Ne'amte 'Aleyhim,
Sive'l-Me'dûbi 'Aleyhim,
Vele'd-Dâllîn.*

Bu metni şu şekilde tercüme edebiliriz:

“Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm ve Ceza Günü'nün Mâliki olan Allah'a hamd ederiz.

Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım isteriz.

⁵ Ebû 'Ubeyd, *Fezâil*, 434'ü takip eden sayfa. Bununla birlikte, İbn Mes'ûd'un Fâtiha'yı ayinde kullanılan şekliyle biliyor olması, sadece ondan birkaç versiyona sahip olduğumuz gerçeğinden açık değildir. (Bu eserin şimdiki yazarının *Materials for the History of the Text of the Qur'an* adlı eserinin 25. sayfasına bakınız.) Fakat bunun yanında, el-A'meş'ten (148) gelen İbn Mes'ûd'a neden Fâtiha'yı kendi nüshasına dâhil etmediğinin sorulduğu hikâyede o, bu sûreyi nüshasına eklemiş olsaydı her sûrenin önüne koyacağını söyledi. (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1. cilt, 115. sayfa) Bu ifade, onun bu sûreyi Kur'ân'ın okunmasından önce okunacak törenselleşmiş bir parça olarak düşündüğünü oldukça açık ve net bir şekilde göstermektedir. Sonraki nesillerde ya da ikincil nüshalarda yapılan İbn Mes'ûd'un nüshalarının daha geç kopyaları, Fâtiha'yı başlangıca ekledi. (*İtkân*, 152, 187. sayfalar; *Fihrist*, 26. sayfa)

Sen dosdoğru yola, kendilerine gazap edilenlerin ve sapıtmışların değil, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ulaştırırsın.”

Geçen yıl Kahire'de bu versiyona benzer bir versiyona rastladım. Ne yazık ki bu versiyon, baş kısmı kayıp olan ve bu nedenle yazarının ismini tam bilemediğimiz küçük bir fıkıh kitapçığı içerisinde yer almıştı. Yazıdan bir yargıya varılabilirse bu, Şâfiî fıkıhının oldukça önemsiz ve sıradan bir özeti olarak yazılmıştı. Yaklaşık yüz elli yıl önce, belki de biraz daha önce, başka bir forma sahip olan bu versiyon bir kâtibin eliyle *qıraa' şazze li'l-Fâtiha* isimli bölüm başının/başlığının altındaki iç kapağa yazılmıştır. Bu el yazması bir şahsın özel mülkiyetindedir. Bu eserin sahibi, söz konusu pasajı kopyalamamı ve şayet uygun bulursam kullanmamı arzuluyordu ancak onların kutsal kitaplarının açılış sûresinin böylesine meşru ve geleneklere uygun olarak standardize edilmemiş bir versiyonunu bir inançsızın görmesine izin vermesi nedeniyle katı inançlara sahip komşuları arasında itibarının zedelenmemesi için isminin açıklanmasını istemiyordu.

Bu varyantın metni daha önce verilenle belirli benzerliklere sahiptir ve metnin akışı şu şekildedir:

Bismi'llâhir'r-Rahmâni'r-Rahîm,
El-Hamdu li'llâhi,
Seyyidi'l-Âlemîne'r-Razzâkı'r-Rahîm,
Mellêki Yevmu'd-Dîn,
İnne Leke Ne'budu ve İnne Leke Neste'înu,
Erşidnê Sebîle'l-Mustakîm,
Sehîle'llezîne Menente 'Aleyhim,
Sive'l-Me'dûbi 'Aleyhim,
Ve Ğayra'd-Dâllîn.

Bu metin ise şu şekilde tercüme edilebilir:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,
Âlemlerin Efendisi, Razzâk, Rahîm ve Ceza Günü'nün Mâliki olan Allah'a hamd olsun.

Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım isteriz.

Sen dosdoğru yola, kendilerine gazap edilenlerin ve sapıtmuşların değil, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna bizi ulaştır!”

Metnin altında ise şu ifade yer almaktadır:

“*Rivâyetu Ebi'l-Feth el-Cübbâi an Şeyhîhî es-Sûsî ani'n-Nehravânî an Ebî Sa'de el-Meydânî ani'l-Merzubânî an Halîl b. Ahmed.*”

İki metindeki okumalar için şunları belirtebiliriz:

Seyyid kelimesi, Rabb için yalnızca eşanlamlı ile yer değiştirme durumundadır. *Seyyid*, 12. sûrenin 25. ayetinde Yûsuf'un Mısır'daki efendisini; 3. sûrenin 34. ayetinde *seyyid*, iffetli ve peygamber olarak ilan edilen Yahyâ'yı; 33. sûrenin 67. ayetinde çoğul bir formda kâfirlerin peşine düştüğü ve saptırılmış önderleri ifade etmek için kullanıldı ancak Allah için kullanılmadı.

Er-Razzâk, Allah'ın bir unvanı olarak 51. sûrenin 58. ayetinde *İnna'llâhe Huva'r-Razzâk* şeklinde kullanıldı.

Mellek, meşhur yedi kıraat arasında sayılan el-Kisâi (180), el-Âlûsî (*Râhu'l-Meânî*, 1. cilt, 78. sayfa) ve Ebû Hayyân (*Bahr*, 1. cilt, 20. sayfa) olmak üzere bu üç Kûfe okuyucusuna atfedilen bir okumadır. Bu okumada her iki metnin de aynı fikirde olması/aynı okuyuş tarzında hemfikir olması ilginçtir. *Mellek*, belki de kendisine alternatif formlardan olan *melik*, *mêlik*, *meli'k*'ten daha kesin ve vurguludur. Bunlardan birincisi belki de en iyi onaylanmış olan okuma tarzıdır, ikincisi ise kabul edilen metindir.

İnne leke, bu ve tüm *hiyyeke*, *viyyeke*, *eyyeke*, *iyeke* ve kabul edilen metindeki *iyyeke* şeklindeki kelimeler orijinal metinde yer alan ünsüz ve işaret edilmemiş iskelet terimi yorumlamaya yönelik bağımsız girişimler/çabalar gibi görünmektedir. *Hiyyeke* ya da *heyyeke*, Ebu's-Savvar el- Ganavî (180)'nin ve Ebu'l-Mütevekkil (102)'in okumasıydı ve *viyyeke* ve *veyyeke* ise Ebû Recâ (105) tarafından okundu.

Erşidne, kabul edilen metinde yer alan *ihdine* kelimesiyle hemen hemen aynı anlama gelmektedir ve İbn Mes'ûd'un klasik metnindeki okumadır (Bu bilgi, ez- Zemaşerî ve İbn Hâleveyh'te 1. sayfada yer almaktadır.) Bu emir hal, Kur'ân'da başka yerde bulunmamaktadır fakat kökten oluşan diğer formlar oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır ve Şîu varyant bu kelimenin dördüncü formunun kusurlu halini kullanmaktadır.

Sehil, kabul edilen metindeki *sirat* kelimesinden daha yaygın bir kelimedir ve Kur'ân'da daha yaygın bir biçimde kullanılmaktadır ancak her

ikisi de Ârâmîce'den ödünç alınmış yabancı kelimelerdir. *Sirata'l-Mustakîm*'in izafe alarak Allah'ın unvanı -örnek olarak "Dosdoğru Olan"- olarak kullanıldığı hal, 'Ubey, Ca'fer es-Sâdık, Abdullah b. Ömer'in okumasıydı. Böylece bu okuma tarzının çok erken ve sağlam bir onaya sahip olduğu söylenebilmektedir. *Mustakîm* kelimesi, Allah'ın doksan dokuz isminden biri olmasa da mümkün ve yerinde sayılabilecek bir okumadır. *Sebîle'l-Mustakîm*'in her iki metinde yer alıyor oluşu ise merak uyandıran bir durumdur.

Menente ve *ne'amte* ise anlamı etkilemedikleri için eşanlamlılar arasında basit bir yer değiştirme olarak sayılabilir. *Ne'am*'ın dördüncü formu, Kur'ân'da 89. sûrenin 14. ayetinde olmak üzere yalnızca bir kez kullanılan ikinci formundan daha yaygın bir biçimde Kur'ân'da yer almaktadır fakat *menne* kelimesi aynı anlama sahip olup daha sık yerde kullanılmaktadır.

Sive ve *ğayr* kelimeleri ise eşanlamlılar arasında benzer bir yer değiştirmedir ancak *sive* kelimesi Kur'ân'ın başka bir yerinde kullanılmamaktadır.

Ğayr kelimesi ise *lâ* anlamını içermesi için kullanılan bir kelime olup erken dönem el yazmaları arasında Ömer, Ali, 'Ubey, İbn, ez-Zübeyr, İkrime ve el-Esved'in okumasıydı ve bu tarz okuma Ca'fer es-Sâdık ve Zeyd b. Ali tarafından desteklendi. Böylece, bu tarz bir okumanın orijinal bir okuma olduğu konusundaki iddia için saygın bir yetkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu, anlamda herhangi bir değişiklik yapmaz.

Kabul edilen metni yahut bu varyantlardan herhangi birini okusak da Fâtiha'nın anlamının kesinlikle aynı olduğu fark edilecektir. Diğer varyanttaki okumalar için tahkik edilebilir herhangi bir sebep yoktur. Bunlar, daha düzgün bir gramer yapısı ya da netlik adına yapılan değişiklikler değildir ve herhangi bir doktriner öneme sahip görünmemektedir. Bunlar, bir duanın nakledilmesinde yahut bir duacının naklinde ilk başta sözlü biçimde muhafaza edilmiş ve daha sonra Kur'ân'ın bir araya getirilmesiyle son halini almış ve sabitlenmiş olması beklenebilecek türden varyantlardır.

Meşhur yedi kıraat âlimi arasındaki hem Kûfe'deki 'Asım ve Mekke'deki İbn Kesîr'den *huruf* aldığı söylenmesine rağmen Basra Okulu'na mensup bir okuyucu olan Halîl b. Ahmed'den ikinci varyanttaki okuma şekli gelmektedir. Hatta onun İbn Kesîr'den *ğayra* varyantındaki okumayı nakleden kişi olduğu belirtilmektedir. (Ebû Hayyân, *Bahr*, 29. sayfa; İbnü'l-Cezerî, *Tahakât*, 1. cilt, 177-275. sayfalar; İbn Hâleveyh, 1. sayfa.) Ayrıca, onun her ikisi de Basralı olan ve meşru olmayan okumaların aktarılmasıyla ünlü

olan Eyyûb es-Sahtiyânî (131)'nin öğrencisi olduğu ve İsâ b. Ömer (149)'den nakiller yaptığı (İbn Hallikân, 2. cilt, 420. sayfa) bilinmektedir. Bu nedenle, Halîl'in Fâtiha'nın ilkel okumasıyla ilgili eski ve güzel geleneğe erişimi olması oldukça olası gözükmektedir. Halîl'den Cübbâî'ye kadar olan isnadın geri kalanı hakkında hiçbir şey yapamam ve bu, muhtemeldir ki Halîl'den gelen metinden çok daha sonradır.